

NAUM EITINGON ÉS A SZOVJET TITKOSSZOLGÁLATOK TEVÉKENYSÉGE SPANYOLORSZÁGBAN ÉS MEXIKÓBAN A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Bács Zoltán György

egyetemi adjunktus

Nemzeti Közszerológati Egyetem, Rendészettudományi Kar

NBI Terrorrelhárítási Tanszék

ORCID 0000-0003-3454-9539

Dol:

10.15170/PSK.2023.04.02.03

Publikálva: 2023.12.17.

Hivatkozás:

Bács, Zoltán György (2023): Naum Eitingon és a szovjet titkos-szolgálatok tevékenysége Spanyolországban és Mexikóban a 20. század első felében. *Pólusok*, 4(2), 38-55.

Egyéb Információk:

A publikáció szóbeli formában a III. Dél-Amerika, Dél-Európa Konferencián hangzott el a Nemzeti Közszerológati Egyetemen, 2023. március 2-4-én.

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - No Derivatives 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

Absztrakt

Naum Eitingon élete ékesszóló példája a forradalom-export, mint a bolsevik forradalomelmélet egyik alap-tétele megvalósításának. A kommunista világforradalom győzelme érdekében a szovjet kormány támogatta a hasonló elveket valló mozgalmakat, továbbá fedett műveleteket tervezett és hajtott végre számos országban. Az egyik ilyen műveleti terület Spanyolország volt, a polgárháború idején. Eitingon és más szovjet műveleti tisztek tevé-leges szerepet játszottak a Spanyol Központi Bank aranytartalékának eltulajdonításában és elszállításában a Szovjetunióba. Egy másik műveleti terület, ahol a szovjet titkos-szolgálatok és személyesen Eitingon is aktív volt, Mexikó volt. Itt talált menedéket Lev Trockij, miután elűzték Moszkvából. Eitingon kulcsszereplője volt Trockij Sztálin által elrendelt meggyilkolása előké-szítésének és végrehajtásának. Eitingon alig ismert a magyar latinamerikanisták és hispaniszták körében, ezért a tanulmány célja az ő bemutatása, leginkább az elérhető orosz, angol és spanyol nyelvű források alap-ján.

Kulcsszavak: *Eitingon tábornok, forradalom-export, OGPU, spanyol arany, Trockij*

Bevezetés

A titkos-szolgálatok tevékenysége, a titkos műveletek iránt minden korban óriási ér-deklődés nyilvánult meg. Minél kevesebbet tudott az utca embere a hírszerző és elhárító szolgálatok működéséről, annál vastagabb volt az a homály, ami körülönte azt. Nem volt ez máshogy a szovjet titkos-szolgálatok esetében sem. A világ az 1917-es bolsevik forradalom után ismerte meg a CSEKA¹ rövidítést, az ezzel a betűszóval

¹ Чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем (ЧЕКА) Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és a Szabotázs elleni Harcra (CSEKA) A bolsevik forradalom után

nevesített intézményt, amely megalapítása óta alapvető szerepet játszott a bolsevik párt és kormány bel- és külpolitikai céljainak megvalósításában (Ленин, 1917). Az intézmény és az abban dolgozók személye körüli misztikum, a nyilvánvalóan szükséges konspiráción túlmenő, mesterségesen is felnagyított félelmetesség sok szempontból segítette a bolsevik hatalom céljainak elérését, gyakran kifejezetten a terror eszközével. Ennek az intézménynek, ezeknek a céloknak rendelte alá életét Naum Eitingon is, akit éppen az általa is szolgált rendszer árult el és sújtott represz-sziókkal élete második felében.

A tanulmány célja, hogy bemutassa a politikailag motivált, szovjet titkosszolgálati tevékenységnek olyan epizódjait, amelyek a hazai érdeklődők, sőt, a nemzetbiztonsági tevékenység nemzetközi történeti és szakmai hátterét kutatók előtt sem ismertek. A tanulmány politikatudományi és hadtörténeti közegbe helyezi a műveleteket, megmutatja a politikai, szervezeti és személyi összefüggéseket, továbbá vizsgálja ezek – esetenként – máig tartó kommunikációs hatását. Ha szakmai szempontból vizsgáljuk, akkor hosszú idő alatt megtervezett, konkrét feladat végrehajtására és célszemély(ek) élete ellen irányuló műveleteket látunk. Maga a feladat előkészítésének és végrehajtásának forgatókönyve nem mentes az aktualitásoktól, hiszen az CSEKA utódszervezeteinek tisztjei több hasonló műveletet hajtottak végre akár néhány évvel ezelőtt, Nagy-Britanniában. Az eső esetben, 2006-ban, az áldozat Alekszandr Litvinenko volt, míg a második esetben, 2018-ban Szergej és Julia Szkripal voltak az áldozatok. Mellettük még más személyek is a merénylet áldozatául estek. Alekszej Navalnij ellen 2020-ban egy kereskedelmi járat fedélzetén hajtottak végre mérgezőes támadást. Csak néhány napja jelent meg – eddig meg nem erősített - közlemény arról, hogy Németországban mérgezési kísérlet történt egy, az orosz kormánnyal szemben rendkívül kritikus újságíró ellen.

Születéstől a CSEKÁ-ig

Naum Eitingon a tizenkilencedik század utolsó napjaiban, 1899. december 6-án született Sklovban, egy közel ezeréves kisvárosban, a mogiljovi kormányzóságban, a mai Belarusz területén. Családfáját elég hosszú időre vissza lehetett vezetni, egyik őse, aki tanító volt, a napóleoni háborúk idején a mocsárba vezette a franciákat, akik ezért felakasztották egy tölgyfára. Hasonló hőstettet, hasonlóan gyászos kifejelettel hajtott végre a híres kosztromai Iván Szuszanyin, akiről Mihail Glinka írt operát 1836-ban. Habár nagyapja módos gazdálkodó volt, édesapja, Iszaak Eitingon a helyi papírgyárban volt irodai alkalmazott (Шарапов, 2003). Az ő halála után, 1912-ben költözött a család Mogiljovba. A város kereskedelmi technikumban folytatott

Feliks Dzerzsinszkij irányítása alatt működő, rendkívül széles hatáskörű, állambiztonsági szervezet, amelynek eszköztárában a legerőszakosabb módszerek is megtalálhatók voltak. Utódszervezetei is hasonló tevékenységet folytattak és folytatnak.

tanulmányokat, majd a hetedik osztály elvégzése után kimaradt az iskolából, hogy legidősebb testvérként a három kisebbről és édesanyjáról gondoskodjon.

Miután az 1918. március 5-i breszt-litovszki béke értelmében Mogiljovot megszállták a német csapatok, Eitingon a helyi cementgyárban vállalt munkát raktárosként egészen a szovjethatalom novemberi helyreállításáig. Ezt követően a szakszervezetek által létrehozott termékelosztó bizottságokban tevékenykedett, amelyek nemcsak ellátták a lakosságot élelmiszerekkel és építőanyaggal, de szükség esetén részt vettek a bolsevikellenes megnyilvánulások elfojtásában is (Uo.).

1919 áprilisában Eitingont Moszkvába küldték tanulni az Össz-oroszországi Munkásszövetkezetek által indított képzésre, ahol a korábban a Baloldali Szocialisták, Forradalmárok és Internacionalisták Pártjában (SZR) rövid ideig tag fiatalember megismerkedett a marxizmussal és a lenini eszmékkel. Októberben belépett az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártba, majd a katonai elhárítás állományában harcolt Gomel védelmében a fehérgárdisták és a külföldi intervenció csapatok ellen. 1920 májusában a katonai elhárítás állományából áthelyezték az állambiztonsági szervekhez² (Шапанов, 2003). Eitingon szolgálati ideje az állambiztonság kötelékében több mint harminc éven keresztül tartott.

Az állambiztonságban – belföldön és külföldön

Még 1919. február 6-án hozták létre az Össz-oroszországi Központi Végrehajtó Bizottság rendeletével a helyi igazgatási szervek mellett működő különleges CSEKA-osztályokat. Ezek feladatkörébe tartozott az ellenforradalom és a kémkedés elleni harc. Felügyeleti szerve a Köztársasági Forradalmi Katonai tanács volt. A különleges bizottságok működési területükön a Katonai Tanács utasításait hajtották végre (Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет, 1919). A különleges bizottságok az elhárítási tevékenység eszköztárából különösen gyakran alkalmazták az ügynökhálózat működtetését. Együttműködőket, informátorokat toboroztak valamennyi, hatáskörükbe tartozó igazgatási és katonai-rendvédelmi szerv állományából, tisztjeik gyakran beépültek a különösen fontos szervezeti egységekbe, és fedőtevékenységükkel leplezve különleges, elhárítási feladatokat is elláttak. A CSEKA különleges osztályán belül 1920. december 20-án életre hívtak egy külföldi osztályt is, amelynek feladatkörébe tartozott a külföldi hírszerzés és a halálos ítéletek végrehajtása – külföldön (Народный комиссариат внутренних дел РСФСР, 1921). Eitingonnak, aki ekkor, 1921-ben már a Gomeli Kormányzósági CSEKA titkos műveleti osztályát vezette, nagy szerepe volt a „Haza- és Szabadság-védelmi Népi Szövetség” Belaruszban és Észak-Nyugat Oroszországban tevékenykedő szervezetének leleplezésében és felszámolásában. A szervezet vezetőjének, Borisz Szavinkovnak az elfogására és Moszkvába szállítására indította az akkor már GPU

² 1920-ban ez még a CSEKA volt.

(Glavnoje Politiceszkoje Upravlenie, Politikai Főigazgatóság) a „Szindikát-2” fedőnevű műveletet. Ennek keretében elhitették Szavinkovval, hogy létezik a Szovjetunió területén egy titkos liberális demokrata szervezet, amelynek vezetői szeretnének vele Minszkben találkozni. A műveletben kulcsszerepet játszott Szavinkov egyik bizalmas munkatársa, Alekszandr Dickhof-Dehrentalt és felesége, Ljubov Dickhof-Dehrentalt, aki nyíltan Szavinkov szeretője (is) volt. A művelet sikeres volt, Szavinkovot a szovjet határ átlépése után 1924. augusztus 16-án elfogták a GPU tisztjei és Moszkvába szállították. A Szavinkov elleni bírósági eljárás és a politikai játszma részletei önmagukban is megérdemelnének egy önálló tanulmányt, de a jelen írás szempontjából nem elsődlegesek. Szavinkov 1925. május 7-én – máig tisztázatlan körülmények között – kizuhant a Lubjanka egy negyedik emeleti ablakából, amelyen nem volt vasrács, és szörnyethalt (URL1).

Eitingon a csekista műveleti egységekkel együtt részt vett a bolsevikellenes csoportok felszámolásában és megsemmisítésében. Egy ilyen akció közben 1921 októberében a bal lábszárán súlyosan megsebesült. Felépülése után, decemberben, főnöke kérésére, vele együtt áthelyezték Szerlitamakba, Baskíriába, a helyi köztársasági CSEKÁ-hoz. Az ottani operatív tevékenység három területre koncentrált: a szervezett bűnözés és a fegyveres csoportok elleni harcra, a nacionalista-szeparatista törekvések letörésére, valamint a kémelhárításra.

1923-ban Eitingont visszahívták Moszkvába, ahol az OGPU (Egyesített Politikai Főigazgatóság) Titkos Műveleti Igazgatósága keleti osztályára helyezték. A Keleti osztály az OGPU Külföldi osztályától függetlenül működő szervezeti egység volt, amelynek feladatkörébe tartozott a különleges, keleti típusú ellenforradalmi tevékenység és a keleti hírszerző tevékenység elleni harc a Kaukázusban, a Turkesztáni, a Baskír, a Tatár, a Krími Autonóm Köztársaságok, továbbá a Horezmi és Buharai Népi Tanácsköztársaságokban. A Keleti osztályon végzett munkája mellett Eitingon a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg Katonai Akadémiájának keleti tudományok karán folytatott tanulmányokat (Илпанов, 2003). Ez a katonai felsőoktatási intézmény 1925-ben vette fel Mihail Frunze nevét. Eitingonnal egy évfolyamon tanult a második világháború egyik legismertebb szovjet katonai vezetője, Vaszilij Csujkov is. Eitingon 1925-ben átkerült a hírszerzési feladatokat koordináló és irányító Külföldi osztályra. Az osztály feladatkörébe tartozott a Szovjetunió területén működő, külföldről támogatott felforgató tevékenységet folytató ellenforradalmi csoportok azonosítása; a katonai, politikai és gazdasági hírszerző tevékenységet folytató állami és magán szervezetek azonosítása külföldön; a tájékoztatás, információszerezés a külföldi államok és kormányok tervezett lépéseiről politikájáról a nemzetközi kapcsolatok terén, a Szovjetunióval kapcsolatos szándékaikról, terveikről és gazdasági helyzetükről; valamint különböző dokumentumok megszerzése, ideértve olyanokat is, amelyek alkalmasak az ellenforradalmi szervezetek vezetőinek, illetve maguknak a szervezeteknek a kompromittálására. 1926-tól kezdve ez a szervezeti egység foglalkozott a szovjet állampolgároknak és szervezeteknek az elhárítás

feladatkörébe tartozó védelmével is, továbbá bizonyos idegenrendészeti, útlevél- és vízumrendészeti feladatokkal (Uo.).

1925-ben Eitingon megkapta első külföldi megbízatását. Kínába küldték a Szun Jat-szen vezette Kuomintang kormány támogatására. Kína jelentőségét a szovjet politikában jól érzékelteti, hogy 1924 és 1927 között az országban 135 szovjet katonai tanácsadó működött (Шарапов, 2003). Elindulása előtt Eitingon személyesen Feliksz Dzerzsinszkijtől kapott eligazítást. Dzerzsinszkij általános utasításként azt fogalmazta meg, hogy *„tegyenek meg mindent, ami hasznos a forradalomnak”* (Шарапов, 2003: 14). Eitingon szakmai és életfelfogására jellemző, hogy majdnem fél évszázaddal később Jurij Andropovnak, a híres és hírhedt Állambiztonsági Bizottság, vagy a rövidítése alapján mindenütt ismert KGB³ elnökének írott levelében ezt írta: *„egész életemben ezt az útmutatást követtem és megtettem mindent, amit a Szovjetunió és a párt (a Szovjetunió Kommunista Pártja, az SZKP) számára szükségesnek és hasznosnak tartottam”* (Uo.). Eitingon a Sanghaji Szovjet Konzulátuson alkonzulként, Leonyid Alekszandrovics Naumov néven szerepelt. 1926–1927-ben a konzulátus gazdasági vezetője Rudolf Iogannovics Abel volt, aki 1946-ban elhunyt.⁴

1926–1927-ben a szovjet–kínai kapcsolatok jelentősen megromlottak, amikor Csang Kaj-seket, a kínai hadsereg főparancsnokát szovjet segítséggel megpróbálták eltávolítani. A válasz nem maradt el, Csnag Kaj-sek csapatai elfoglalták Sanghajt, a szovjet konzulátuson tartott házkurítás során pedig nagy mennyiségű, a szovjet rezidentúrát és magát a Szovjetunió is erősen kompromittáló dokumentumokat találtak. Eitingon–Naumovot ezt követően Észak-Mandzsúriába, Harbinba helyezték át, a másik, fontos szerepet betöltő szovjet konzuli képviselőre. Az itt megkezdett hálózatépítő munka eredményeként sikerült beszerveznie a harbin japán csendőrségen először gépkocsivezetőként, majd a különleges (politikai) osztály munkatársaként dolgozó „Oszipov” fedőnevű személyt. Az ő segítségével olyan hamis dokumentumot juttattak el a japán hatóságoknak, mely szerint a japán hatóságoknak ügynökként szolgáló hús, orosz származású személy titokban szovjet állampolgárságért folyamodott. A hamis információ hatására a japánok kivégezték ezt a hús ügynöküket, „Oszipov” pedig 1938-ig dolgozott a szovjet hírszerzésnek.

1928-ban Eitingon–Naumovnak és a Harbinban működtetett mélységi felderítő és műveleti egység vezetőjének, a „Griska” fedőnév alatt dolgozó Hrisztofor Szalninnak sikerült késleltetnie, hogy a térségben erős és nagy kiterjedésű japán

³ Комитет государственной безопасности (КГБ) magyarul: Állambiztonsági Bizottság. A hazai forrásokban is az orosz nyelvű rövidítést használják leggyakrabban.

⁴ Ezen az (ál) néven telepítették a szovjetek Wiliam Fisher hírszerzőt az Amerikai Egyesült Államokba, aki kilenc évig folytatta tevékenységét. Lebukása után néhány évvel, 1962-ben a szovjetek kicserélték őt Francis Gary Powers repülőtitásra, akit a szovjet légvédelem lőtt le Szverdlovsk (ma Jekatyerinburg) felett 1960. május 1-én egy U-2 felderítő géppel végrehajtott repülése során. William Fisher ezredes 1971-ben halt meg Moszkvában.

befolyási övezet jöjjön létre. Június 4-én felrobbantották a japánok által kinevezni szándékozott és velük az együttműködésről már hosszabb ideje tárgyaló Csan Cölint szállító vasúti kocsit egy olyan helyen, amit a japán erők ellenőriztek. Ezzel sikerült azt a látszatot kelteni, hogy maguk a japánok hajtották végre a robbantást. Amikor 1929-ben Harbinban is házkutatást tartottak a szovjet konzuli képviselet épületében, Eitingont visszarendelték Moszkvába.

Eitingon még abban az évben fontos kinevezést kapott. Rábízták a konstantinápolyi, illetve törökországi szovjet rezidentúra vezetését. Természetesen Alekszandr Naumov néven akkreditálták, mint a konstantinápolyi szovjet konzulátus beosztott diplomatáját. Törökországi tevékenysége során műveleti fedőneve „Bur” volt. A rezidentúra által működtetett ügynökhálózat igyekezett megszerezni az oda akkreditált japán, francia és osztrák diplomáciai képviseletek levelezését saját Központjukkal, illetve a bolsevik ellenes emigráncsoportokkal – az ukrán nacionalistákkal, az azerbajdzsáni gyökerű „Muszavat (Egyenlőség) Muzulmán Demokratikus Párttal – fenntartott kapcsolataik bizonyítékait. A kapcsolatot Konstantinápoly és Moszkva között a Fekete-tengeren keresztül a szovjet kikötők igénybevételével az *Iljics* nevű gőzhajó segítségével tartották fenn. Ugyanennek a hajónak a fedélzetén hagyta el a Szovjetuniót 1929-ben Lev Trockij is (Шарапов, 2003).

1930-ban a rezidentúra kompromittálódásától való félelem miatt visszarendelték Moszkvába Eitingont, és azonnal ki is nevezték a közvetlenül az OGPU elnökének alárendelt különleges csoportba. Ennek feladata volt a mélyfedésben működő rezidensek felkészítése és diverziós cselekmények végrehajtása az ellenség hátszínjében. A mélyfedésben működő rezidentúra megszervezése érdekében Eitingon egy társával együtt többször is elutazott az Egyesült Államokba, hogy Kaliforniában próbáljanak kínai és japán együttműködőket beszervezni. Itt került kapcsolatba Miyagi Yotoku okinavai japán festőművésszel, aki később csatlakozott dr. Richard Sorge hálózatához Tokióban. Mivel Eitingonnak több összeütközése is volt az amerikai helyi rezidentúra vezetőjével, 1931-ben hazahívták Moszkvába és kinevezték a tudományos-műszaki hírszerzéssel foglalkozó osztály élére. Elődje, későbbi spanyolországi főnöke, Alekszandr Mihajlovics Orlov, született Leiba Lejzerovics Feldbin, avagy későbbi ismert nevén Lev Lazarevics Nyikolszkij volt, aki miután 1938-ban az Egyesült Államokba menekült a sztálini represszió elől, felvette az Igor Konsztantyinovics Berg nevet.

Eitingont e rövid moszkvai „kitérő” után először Franciaországba, majd Belgiumba küldték, ahonnan csak 1933-ban tért vissza. Ennek az útnak a célja egy későbbi mély fedést szolgáló legenda felépítése volt.

Spanyolország

A spanyol köztársasági kormány először 1936. június 25-én fordult a szovjet kormányhoz azzal a kéréssel, hogy szállítson fegyvereket a köztársaság védelmére. A kérést a szovjetek először elutasították, bízva abban, hogy a köztársaságnak lesz önmagától is elég ereje, hogy megvédje magát. A szovjetek ekkor még abban bíztak, hogy a spanyolországi eseményekbe való be nem avatkozásról szóló, 1936 augusztusában aláírt Londoni Egyezményt az aláírók és a Be Nem Avatkozási Bizottságot alkotó országok – Franciaország, Nagy-Britannia, a hitleri Németország és a fasiszta Olaszország, valamint a Szovjetunió – tiszteletben tartják (Hugh, 2001). Ugyanakkor már két nappal a ceutai lázadás után, 1936. június 20-án Genrih Jagoda belügyi népbiztos javaslata alapján a legfelsőbb pártvezetés jóváhagyta Lev Lazarevics Nyikolszkij kinevezését a spanyol köztársasági kormány mellé delegált szakértői csoport élére. Alekszandr Mihajlovics Orlov néven (műveleti fedőneve: „Svéd”) őt küldték Madridba az ottani szovjet képviseletre akkreditált diplomataként (Шарапов, 2003). Új képviseletvezetőt is kineveztek, mivel a szovjet–spanyol diplomáciai kapcsolatok létesítésekor, 1933-ban kinevezett első szovjet képviseletvezető, a kulturális élet korábbi irányítója, Anatolij Lunacsarszkij, még ugyanabban az évben elhunyt, és helyére 1936-ig nem küldtek új misszióvezető diplomatát. A képviselet állományát új, de a hírszerzésben már kipróbált személyekkel töltötték fel. Közülük meg kell említeni Nyikolaj Kuznyecovot, aki ebben az időben a haditengerészeti attasé feladatait látta el, de a második világháborúban már haditengerészeti népbiztos és flottatengernagy volt. Az ő nevét viseli ma az Orosz Flotta zászlóshajója, a Kuznyecov repülőgép-hordozó.

A szovjet legfelső vezetés csak 1936 szeptemberében hozott döntést haditechnikai eszközök és fegyverek szállításáról a köztársasági kormánynak. A fegyvereket két forrásból biztosították. Egyrészt a szovjet fegyvergyárakból kikerülő eszközöket továbbították a spanyol kormánynak, másrészt fedett személyek által, külföldön, formálisan harmadik ország részére beszerzett fegyvereket juttattak el leplezett módon a köztársasági erőknek az „X” művelet keretében (Uo.). 1936. október 23-án a szovjet kormány – az egyezmény más résztvevő államok által történt megsértésére hivatkozva – felmondta a Londoni Egyezményt (URL2).

A szovjet szállítások fedezetét a Spanyol Központi Bank aranykészlete biztosította. Ennek megszerzésére Sztálin Nyikolaj Jezsoron keresztül utasította Orlovot (Rayfield, 2004), aki a Barcelonában tevékenykedő Eitingon segítségével szervezte meg az aranykészlet de facto megszerzését és kijuttatását a Szovjetunóba. A műveletet az alábbiak szerint hajtották végre.

Amikor a szovjet döntést a fegyverszállításokról és azok pénzügyi feltételeit közölték Francisco Largo Caballero köztársasági kormányával, a kormányfő utasította Juan Negrín pénzügyminisztert (Viñas, 1976; Bolloten, 1989), hogy a Spanyol Központi Bank (Banco de España) aranykészletének 72,6%-át szállítsák át a Madrid

közeli hegyekben kialakított rejtékhelyről Cartagenába. Az aranytartalék nagy része érmékből állt. Tömege 510 tonna volt és 1938-as értéken számolva 580 millió dollárt ért, ami 2010-es értéken számolva mintegy 12,2 milliárd euró volt. Gerald Howson véleménye szerint a szovjetek felettébb túlárasták az általuk küldött haditechnikát és fegyvereket, amivel a reális ellenértéken felül mintegy 51 millió dollár „jogosulatlan” haszonra tettek szert, vagyis becsapták a spanyol köztársasági kormányt. (Howson, 2001). Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy az új fejlesztésű szovjet vadászgépek, az I-16-osok rendkívül jók és korszerűek voltak. A légi harcok során nehéz volt felvenni velük a versenyt, ezért a spanyol falangista pilóták ráakasztották a „rata” (patkány) becenevet. Mivel a Szovjetunió haditechnika mellett személyi állománnyal is támogatta a köztársasági kormányt, az I-16-os gépeken számos szovjet pilóta is repült. A szárazföldi egységeknél is több, később nagy karriert befutott katonai vezetőt, tanácsadót találunk. Ilyen például Rogyion Malinovszkij, aki marsallként, frontparancsnokként a második világháborúban vált ismertté, majd szovjet honvédelmi miniszter volt 1957 és 1967 között.

Cartagenára azért esett a választás, mert védelmi adottságai és lehetőségei kedvezőek voltak, és itt volt a második köztársaság flottájának legfontosabb támaszpontja. A rakományt a Cartagenában két héttel korábban partra szállt és Arc henában állomásozó szovjet páncélos egység gépkocsivezetői vitték el teherautókon, éjszakai menetben, három egymást követő napon október 22-től kezdve (Congreso de los EE.UU., é.n.). Az aranyat tartalmazó ládákat négy szovjet hajóra, a *Kim*, a *Kurszk*, a *Néva* és a *Volgolesz* gőzösökre rakodták be. A hajók a 7800 lánányi arannyal 1936. október 25-én szedték fel a horgonyt és indultak útnak. A célállomásuk Odessza volt (Olaya, 2004). A szovjet szándékot ékesszólóan minősíti, hogy Alekszandr Orlov, a spanyolországi rezidentúra vezetője, az alábbi táviratot kapta Moszkvából:

„Rosenberg nagykövettel és Caballeroval, a spanyol kormány vezetőjével szervezze meg a spanyol aranytartalékok eljuttatását a Szovjetunióba. A műveletnek a legteljesebb titokban kell megtörténnie. Amennyiben a spanyolok átvételi elismervényt követelnek a rakományért, utasítsa el! Ismétlem, utasítsa el bárminek az aláírását, és mondja azt, hogy az Állami Bank készíti majd el a formális átvételi elismervényt. Iván Vasziljevics” (Congreso de los EE.UU., é.n.: 3431).⁵

⁵ A személyes utasításokat tartalmazó rejtjeltáviratokat Sztálin „Iván Vasziljevics” néven írta alá. Az „I. V.” kezdőbetűk Sztálin nevének – Joszif Visszarionovics - – kezdőbetűire utalnak. Az orosz nyelvben a j-t az i-től csak egy kis hullámos vonal a betű felett különbözteti meg, amit gyakran el is hagynak. Sajátos, hogy IV. (Rettegett) Iván (1530 – 1583) személy- és apai neve is Iván Vasziljevics volt.

A szállítmányt az odesszai kikötés után több napig rakodták át teherautókra. A kirakodásban csak magas rangú OGPU főtisztek vettek részt (Krivitsky, 1985). Odesszából az arany november 2-án érkezett Moszkvába, ahol az átvételnél jelen volt Marcelino Pascua spanyol nagykövet és a Spanyol Bank több tisztviselője is. Sztálin az aranyszállítmány átvétele után bankettet adott a Kremlben, ahol a résztvevő Alekszand Orlov szerint a következőt mondta: „*A spanyolok akkor látják majd ezt az aranyat újra, amikor a fülüket!*” (Congreso de los EE.UU., é.n.: 3432).

Amikor a szovjet fél szerint kimerült a spanyol aranykészlet nyújtotta fedezet, 1938-ban hitelt nyújtottak a további fegyvervásárlásokhoz (URL3). A kiváló minőségű, az arany, mint fém értékénél nagyobb numizmatikai értékű arany egy kisebb értéket képviselő részét a szovjetek később beolvasztották (Viñas, 1976). A másik, értékesebb rész sorsáról a mai napig sincs hitelt érdemlő információ. Bolloten szerint megvan az esélye, hogy az a szovjetek későbbi, lehetséges értékesítési céllal eredeti állapotában megőrizték (Bolloten, 1989).

Habár a köztársasági arany megszerzésében Eitingon periferiális szerepet játszott, mint Orlov helyettese, egy másik ügyben viszont szerepe sokkal fontosabb és gyászosabb volt. Ez az ügy Andreu Nin katalán politikus, szakszervezeti vezető és műfordító elrablása és meggyilkolása volt. Nin fordította oroszról katalánra Lev Tosztoj *Anna Karenyina* című regényét, Fjodor Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című könyvét és Anton Csehov több művét. Nin tanárként és újságíróként került közel a politikához. Több rövid kitérő után csatlakozott a Nemzeti Munkásszövetséghez (CNT), ehhez az anarchizmushoz közel álló szervezethez. Amikor Oroszországban győzött az 1917-es bolsevik forradalom, közelebb került a marxizmushoz. Egy ideig Moszkvában élt és dolgozott, 1921-ben részt vett a Komintern kongresszusán és a Profintern második kongresszusán, hamarosan Lev Trockij titkára lett (Hugh, 1976). 1926-tól tagja a Trockij vezette „Baloldali ellenzéknek”, amelyik ellenezte Sztálin hatalomra jutását. Ezért a tevékenységéért 1930-ban elhagyni kényszerült a Szovjetuniót. Visszatérve Spanyolországba, 1931-ben alapítója lett a trockista indíttatású Spanyolországi Kommunista Baloldalnak, ami csakhamar egyesült a „Nemzetközi Baloldali Ellenzékkel”. Trockij ekkor már Norvégiában volt száműzetésben, de még ő is erősen bírálta a szervezet politikai irányvonalát (Uo.). Ez elvezetett a Trockijjal való szakításhoz, ami után 1935-ben egyik alapítója lett az Egyesült Marxista Munkáspártnak (POUM). 1936-tól már a párt főtitkári posztját töltötte be. A párt a spanyol polgárháború idején már jelentős tényezőnek számított. Amikor szovjet nyomásra Trockijnak el kellett hagynia Norvégiát, Nin javasolta a katalán Generalitat elnökének, hogy fogadják be a száműzött szovjet vezetőt (Alexander, 1999). Az ötlet nem aratott elismerést a Generalitat kommunista tagjai között, sőt ahhoz vezetett, hogy Nint el akarták távolítani az igazságügyi miniszteri posztjáról, ami 1936. december 16-án meg is történt. Ezzel párhuzamosan a különböző marxista frakciók közötti szembenállás is kiéleződött.

Nin és a vezetése alatt álló POUM az anarchistákkal együtt 1937 májusában Barcelonában vezető szerepet játszott a köztársasági kormány elleni fegyveres felkelésben. Nin és a trockista beállítottságú POUM éppen a trockizmussal és személyesen Trockijjal fenntartott kapcsolata miatt már régen kivívta Sztálin ellenszenvét és az NKVD célkeresztjében volt. Az 1937 februárjában kelt utasítás szerint nem a francoista erők, hanem a trockisták lettek a fő ellenségek. Az ellenük folytatandó küzdelem jegyében érkezett 1937 májusának elején Barcelonába Joszif Grigulevics, műveleti fedőnevén Juzik. (Grigulevics – Lavreckij élete még Eitingon életénél is kalandosabb volt, vele egy másik tanulmányban kívánok bővebben foglalkozni). Grigulevics Eitingon irányításával és más, olyan fedett tisztek részvételével, mint Maria Fortus, Erich Tacke és Stanislav Vaupsaszov, kezdte meg a trockisták fizikai megsemmisítését. Ennek érdekében még egy illegális krematóriumot is építettek Barcelona külvárosában, amiért Vaupsaszov volt a felelős (Costello – Tsarev, 1993). Orlov mint a spanyolországi vezető rezidens 1937. május 23-án keltezett jelentésében részletesen leírja a POUM és személyesen Nin kompromittálására összeállított műveleti tervet (Шарапов, 2003). Ennek megfelelően a spanyolul a megtévesztésig jól beszélő Grigulevicssel egy levelet hamisítottak a francoistáktól megszerzett, a köztársaságiak tüzérétségének elhelyezkedését megjelölő térkép hátára. Ehhez egy vegytintával írott kísérőlevelet is hamisítottak, amit a legenda szerint Franco tábornok vezérkarához kellett volna eljuttatni. A dokumentumokat a POUM központjában, Nin páncélszekrényében helyezték el. A barcelonai felkelés miatt a POUM és vezetői kegyvesztettek, gyakorlatilag ellenséggé váltak, ezért 1937. június 16-án Juan Negrín, a katalán kormány új vezetője elrendelte Nin és 40 társa letartóztatását. Nin-t és társait az Alcalá de Henares-i börtönben tartották fogva és kínozták meg.

Nin fizikai megsemmisítése és a holttest eltüntetése érdekében külön műveleti terv készült. A legenda szerint Nint francoista-fasiszta német társai próbálták meg kiszabadítani, akik köztársasági egyenruhában, de rang- és egységjelzés nélkül érkeztek a fogvatartás színhelyére, lefegyverezték az őröket és kiszabadították Nint. A műveletre 1937. június 22-én került sor. Nint az őt „kiszabadító” csoport valószínűleg szinte azonnal meggyilkolta. Nagyon valószínű, hogy a végrehajtásban való részvétellel a Nemzetközi Brigádok soraiban harcoló németeket bízták meg, akik a német Gestapo ügynökeiként jelentek meg a helyszínen (Hugh, 1976). A résztvevők az akció után a helyszínről sietve távoztak és eközben „véletlenül” hátrahagytak egy táskát, amelyben német nyelvű dokumentumok és más, Nint és a feltételezett szövetségeit kompromittáló okmányok és más bizonyítékok voltak. A sajtó másnap számolt be a POUM elleni vizsgálat lezárásáról, valamint arról, hogy bizonyítékokat találtak Nin és a POUM részvételéről a barcelonai puccskísérletben (Viñas, 2007).

A műveletről Orlov 1937 júliusában tett jelentést. A KGB archívumában megtalálható, saját kézzel írt két dokumentum. Az egyik aláírója „Pierre” (Eitingon) „Viktor” fedőnevű gépkocsivezetője, valódi nevén Viktor Nyezszinszkij, a francia

hadsereg tisztje volt, akit beszervezett az NKVD. Szerinte a kivégzést Alcalá de Henarestól a Perales de Tajuña felé vezető úton, a két település között félúton, az országúttól mintegy száz méterre hajtották végre. A helyszínen voltak még: Bom, Juzik, Schwed és két spanyol személy (Volodarsky, 2015). A másik dokumentum Orlov saját jelentése, mely szerint „Nyikoláj” (Nin) meggyilkolását az alábbiak hajtották végre: „L”, „A. F”, „I”, „M”. A jelentést Orlov saját fedőnevén, „Schwed” névvel írta alá. A fedőnevek az alábbi személyeket rejtették: „L”: Luís Lacasa építész, „A. F”: Aurelio Fernández, egy spanyol ügynök, aki Eitingonnak dolgozott Barcelobnában, „Schwed”: maga Alekszandr Orlov, „Bom”: Erich Tackle, „Juzik”: Joszif Grigulevics, „Pierre”: maga Naum Eitingon, aki a kivégzésnél közvetlenül nem volt jelen (Uo.).

A falangista erők térnyerése miatt a rezidentúrát áthelyezték Madridból Barcelonába. Eitingon továbbra is nagyon aktív munkát folytatott. Itt sikerült beszerveznie mások mellett Ramón Mercadert az édesanyjával együtt.

Mexikó

A spanyolországi műveleteket a helyszínen irányító és a moszkvai központtal folyamatos összeköttetésben lévő Alekszandr Orlov – jogosan félve az NKVD sorait is megtizedelő sztálini tisztogatási hullámoktól – 1938 júliusában először Franciaországba, onnan Kanadába, majd az Egyesült Államokba távozott. Ezt követően Eitingont nevezték ki a spanyolországi rezidentúra vezetőjévé. Eitingont ebben az időszakban még nem érte hátrány, még nem vonták eljárás alá. A spanyol polgárháború és az ennek örve alatt a Trockisták elleni kíméletlen leszámolás után Eitingont Párizsba vezényelték (Шарапов, 2003). Amikor Párizsból 1939 tavaszán visszatért Moszkvába, egy ideig megfigyelés alatt állt, mert két kollégája, Peters és Karahan, megvádolták, hogy angol kém. Amikor ez Pavel Szudoplatovon, az NKVD 5. osztályának frissen kinevezett vezetőjén, Eitingon régi kollégáján keresztül eljutott a felső vezetéshez, Berija magához rendelte mindkettőjüket. Ekkor kapott megbízást Eitingon a Trockij elleni merénylet műveleti tervének kidolgozására (Uo.).

Az, hogy Trockijt folyamatosan figyeltette az NKVD, valamint az, hogy környezetéből több személyt is beszerveztek informátorként, egyáltalán nem meglepő. Az NKVD-nek gyakorlatilag teljes hozzáférése volt Trockij és fia, Lev Sedov levelezéséhez, mivel Szedov titkárát, Mark Zborovszkijt, fedőnevükön „Tulipán”, „Kant” és „Mák”, az NKVD még 1933-ban beszervezte. Zborovszkij készítette elő Szedov párizsi archívumának kifosztását 1936. november 6-ról 7-re virradó éjszaka. Sarapov E. szerint talán már 1935-ben is felmerülhetett Trockij meggyilkolásának ötlete, amikor az NKVD Nemzetközi osztályának helyettes vezetője, Szergej Spigelglasz (Spiegelglass) erre szóbeli utasítást kapott Genrih Jagoda belügyi népbiztostól. Az, hogy Jagoda önállóan hozott volna döntést ilyen rendkívüli jelentőségű ügyben, zárható. Ő az utasítást egyenesen Sztálintól kaphatta (Uo.).

A Spigelglasz által kidolgozott műveleti tervnek megfelelően 1938-ban Trockij titkárságára Mexikóban „Patria” fedőnéven beépítették Maria de Las Heras África-t, akit még a szovjet hírszerzés szervezett be Spanyolországban. Ugyanebben az évben érkezett New Yorkból két másik NKVD ügynök, Joszif Grigulevics „Felipe” fedőnéven, aki már korábban Andreu Nin meggyilkolásában is aktív szerepet játszott és Vitorio Vidali „Mario”. Lev Szedov korábban említett titkárát, Mark Zborovszkijt nem sikerült beépíteni, így ő maradt Párizsban. A merénylet előkészületeinek elhúzódása és eredménytelensége miatt a műveletet befagyasztották. Amikor 1938 novemberében–decemberében Lavrentyij Berija lett a belügyi népbiztos, Trockij megsemmisítése újra napirendre került. 1939 márciusában Sztálin irodájába rendelte Beriját és Pável Szudoplatovot, Eitingon régi kollégáját. A beszélgetés rövid volt, de sokatmondó. *„Az 'Öreget' (vagyis Trockijt), ahogy maguk az aktáikban nevezik, egy éven belül el kell tüntetni, mielőtt még kitör az elkerülhetetlen háború”* (Судоплатов, 1997: 45). Megjegyzendő, hogy Szudoplatov kinevezése a Külföldi osztály helyettes vezetőjévé egyáltalán nem volt véletlen. Néhány hónappal a váratlan kinevezés előtt még Damoklész kardjaként lebegett a feje felett, hogy két korábbi kollégájának alaptalan feljelentése következtében ő is áldozatul esik a külföldi hírszerzésen végigsöprő leszámolási hullámnak. Szudoplatov érveit, hogy Mexikó körülményeit nem ismeri, nem vették figyelembe. Helyzetéből adódóan feláldozható volt, és még hálás is lehetett, hogy elkerülte a kivégzést, sőt, újra vezető beosztást kapott. Szudoplatov a Trockij likvidálását célzó művelet tervezésébe és végrehajtásába be kívánta vonni a spanyolországi diverzáns műveletekben már nagy tapasztalatot szerzett személyeket, köztük Eitingont is. Ehhez Berija és Sztálin teljeskörű támogatását megkapta.

Szudoplatov még csak egy napja volt a hírszerzés helyettes vezetője, amikor egy másik ügyből kifolyólag felhívta őt Eitingon. Még aznap délután Berija mindkettőjüket magához rendelte, mivel Eitingont alkalmas szakembernek tartotta a Trockij elleni merénylet végrehajtására, hiszen Eitingon ismerte a spanyol polgárháború után Nyugat-Európában letelepedett és Mexikóban bevetendő, az NKVD-hez kötődő spanyol ügynökhálózatot. A művelet fedőnevét, a „Kacsát” is Eitingon adta, ami közvetlen utalás volt a Külföldi hírszerzés által gyakran alkalmazott dezinformációs eljárások gyakorlatára. Az egyik legfontosabb emberüket, akit még Norvégiában sikerült Trockij titkárságára beépíteni, a „Patria” fedőnéven ismert África/Maria de las Herast sürgősen vissza kellett vonni, mivel Orlov szökése után, aki jól ismerte őt, komolyan fenyegette a lebukás veszélye (Судоплатов, 1997).

Az Orlovval kapcsolatos gyanú nem volt megalapozatlan. Kiderült, hogy Orlov már az Egyesült Államokból, álnéven írt egy levelet Trockijnak, amiben figyelmeztette, hogy merénylet készül ellene, amit a környezetében lévő spanyol emigránsok fognak végrehajtani. Trockij megpróbálta a levél állítólagos feladóját azonosítani és kérdőre vonni. Az állítólagos feladó azonban semmit sem tudott a

levélről, illetve a tervezett merényletről. Ezek után Trockij környezetében nem foglalkoztak többet a fenyegető veszéllyel.

Eitingon két, egymástól független bevetési csoportot állított fel. Az egyik, a „Paripa” fedőnevű csoport vezetője David Alfaro Siqueiros mexikói festőművész lett, aki a spanyol polgárháborúban is részt vett. A második, az „Anya” fedőnevű bevetési csoportot Caridad Mercader vezette, aki már a harmincas években négy gyermekével együtt megszökött gazdag családjától és Párizsban csatlakozott az anarchistákhoz. Érdekes, hogy Caridad Mercader dédapja spanyol követ volt a cári udvarban. Caridad középső fiát, Ramónt 1938-ban Eitingon küldte Párizsba, hogy nagyvilági életet élő üzletemberként – mindenfajta hatalommal szembeni ellenérzése miatt – időnként anyagilag támogasson szélsőséges politikai csoportokat (Uo.). Mindketten, anya és fia már 1938-ban együttműködtek az NKVD-vel. 1938 szeptemberében Ramón céltudatosan ismerkedett meg Sylvia Ageloffal, aki már ekkor közeli ismeretségben volt Trockijjal. Eitingon alapításának megfelelően Ramón továbbra is a politikailag semleges, de adakozó kedvű fiatalember szerepét játszotta. A „Paripa” és az „Anya” nem tudtak egymásról.

Eitingon és Szudoplatov 1939 nyarán Párizsban kezdték a két csoport felkészítését. Közben szeptember elsején a hitleri Németország megtámadta Lengyelországot, ezért a francia hatóságok szigorítottak az útlevelek és a külföldiek ellenőrzésén. Mivel Eitingon is hamis lengyel útlevéllel lépett be Franciaországba, a hatóságok besorozhatták volna a francia hadseregbe a háromhatalmi – lengyel–francia–brit – megállapodás alapján vagy internálhatták volna, mint gyanús egyént. Ezt elkerülendő Eitingon illegalitásba vonult Franciaországban. Egy orosz emigráns vezetése alatt álló pszichiátriai klinikán rejtőzött el, amíg nem sikerült hamis papírokat szereznie. Így vált a „lengyel” világfi pszichiátriai problémákkal küzdő „szíriai zsidó menekültté”. Végül Eitingon 1939 októberében sikeresen megérkezett New Yorkba, ahol a Brooklynban egy export-import céget alapított. Ez a cég biztosította a fedést és a pénzügyi háttérrel a hamis kanadai útlevéllel, Frank Jackson néven már Mexikóban élő Ramón Mercadernek (Судоплатов, 1997).

Eitingonnak és rajta keresztül a Siqueiros vezette „Paripa” csoportnak rendelkezésre állt a ház alaprajza és beosztása, valamint Trockij testőreinek személyleírása és jellemzése. Ezeket még kivonása előtt Maria de las Heras szerezte meg és adta át. A Mexikóváros Coyoacán részében található ház egyébként Diego Rivera, a Siqueiros–Rivera–Orozco muralista festő trió második tagjának tulajdona volt, aki azt bérbe adta Trockijnak.

Az első merénylet

Eközben 1939 decemberében Moszkvában Berija döntése alapján – megerősítendő a mexikói hálózatot – csatlakozott a csoporthoz Jozsif Grigulevics („Juzik”)⁶ is. Grigulevics a Trockijhoz közelálló politikailag semlegesként ismerték. Jelenléte Latin-Amerikában természetes volt, hiszen édesapjának egy nagy gyógyszerára volt Argentínában (Uo.). 1940 áprilisában érkezett Mexikóba azzal a feladattal, hogy hozzon létre egy új, tartalék hálózatot, amelynek műveleti területe Mexikó és Kalifornia. Addig is Siqueiros „Paripa” csoportjával dolgozott együtt. Sikerült baráti viszonyt kialakítani Trockij egyik testőrével, Sheldon Harttal. Május 23-án a kora reggeli órákban, még hajnal előtt, amikor Hart volt szolgálatban, Grigulevics bekopogott Trockij házába. Hart felismerve Grigulevicset, kinyitotta az ajtót. Ezt kihasználva törtek be a házba Siqueiros csoportjának emberei, és a zárt ajtón keresztül, géppisztoly-sorozatokkal szétlőtték a szobát, ahol Trockij tartózkodott. A lövések leadása után a helyszínt nem vizsgálták át, így Trockij, aki az ágy alá bújt, megmenekült. Távozáskor Hartot lelőtték, mivel ismerte Grigulevicset és lebukathatta volna az egész hálózatot. A kudarcba fűlt merénylet után csak Siqueirost tartóztatták le, így Mercader és Grigulevics folytathatták a következő akció előkészítését, anélkül, hogy ismerték volna egymást (Uo.). Mivel Eitingon az épületen belüli végrehajtásban nem vett részt, a csoportban senki nem volt, aki ismerte volna az épület alaprajzát és belső viszonyait.

A kudarcról Eitingon rejtjeltáviratban értesítette a moszkvai központot, de a rádióösszeköttetés többszörös áttétele miatt Sztálin és Berija hamarabb értesült a TASSZS jelentéséből a sikertelen merényletről, mint a műveleti tiszt jelentéséből (Судоплатов, 1997). Pár nappal később Eitingon részletes jelentése is megérkezett. Ennek alapján az a döntés született, hogy még a mexikói és amerikai hálózatok kockázatásával is, de folytatni kell a „Kacska” műveletet. Sztálin és Berija Teljes támogatásáról biztosította Eitingont.

A második merénylet

Mercader maga jelentkezett a gyilkosság elkövetésére. Mivel diverzáns akciókban már szerzett tapasztalatokat a spanyol polgárháborúban, akár szűrő-vágó, akár lőfegyverrel, de akár egy nehéz tárggyal is végre tudta hajtani a merényletet. Mindenképpen csendes fegyvert akartak választani, ami a testőrök elől is jól elrejtethető. A feltételekkel Caridad Mercader, Ramón édesanyja is egyetértett. Eszközként egy kisméretű, a hegyászok által használt mászócsákányra (jégcsákányra) esett a választás. A cselekmény motivációjaként olyan tényezőket kellett felsorolni, amelyek

⁶ Jozsif Romualdovics Grigulevics – Lavreckij élete még Eitingon életénél is kalandosabb volt, vele egy másik tanulmányban kívánok bővebben foglalkozni.

Mercader letartóztatásakor enyhítő körülményként jöhetnek számításba és egyszerűen kompromittálják is a trockista mozgalmat. Ezek az alábbiak voltak: 1. a trockisták Mercader adományait nem a mozgalomra, hanem saját céljaikra akarták fordítani, 2. Mercadert rá akarták venni, hogy csatlakozzon egy nemzetközi terrorista szervezethez, amelynek célja Sztálin és más szovjet vezetők meggyilkolása, 3. Trockij megpróbálta lebeszélni Sylvia Ageloffot arról, hogy férjhez menjen Mercaderhez.

Eitingon műveleti terve szerint ő és társai megpróbálnak behatolni a házba, miközben Mercader is bent tartózkodik. Az őrséggel folytatott tűzpárbaj eltereli a figyelmet, és Mercadernek lesz lehetősége Trockijt megölni. Hogy valójában mi és hogyan történt, Mercader 1969-ben mondta el Szudoplatovnak Eitingon lakásán. Mercader Eitingon tervével nem értett egyet, egyedül akarta végrehajtani a gyilkosságot. 1940. augusztus 20-án Trockij az irodájában ült, épp egy Mercader által írt cikket olvasott. Mercader mögötte állt, és amikor le akart sújtani a hegymászó csákmánnyal, Trockij kissé elfordította a fejét, ami csökkentette az ütés erejét és megváltoztatta annak irányát. Ennek következtében az ütés nem volt halálos, Trockij kiáltására azonnal odarohantak a testőrök. A célpont kiáltása Mercadert váratlanul érte, ezért egy pillanatig tévovázott és nem használta a nála lévő kést. Mercadert az őrség elfogta és átadta a mexikói rendőrségnek. Trockij másnap a kórházban meghalt. Mivel a merénylet nem a műveleti tervnek megfelelően alakult és Mercadert még az épületben elfogták, a közelben két autóban várakozó, a kimenekítést, illetve ennek fedezését biztosító Eitingonnak és Caridad Mercadernek is el kellett hagynia a helyszínt. Először mindketten Kubába utaztak, ahonnan Eitingon elküldte a jelentését Szudoplatovon keresztül Berijának és Sztálinnak. A jelentést ismét megelőzte a TASZSZ közleménye a merényletről. Eitingon és Caridad Mercader az Egyesült Államokon és Kínán keresztül csak 1941 májusában érkeztek vissza Moszkvába. Grigulevics Kaliforniába ment, ott őt gyakorlatilag nem ismerték. Mercadert Frank Jackson néven tartóztatták le és valódi személyazonosságára további hat éven át nem derült fény. 1946-ban a Spanyol Kommunista Párt egyik, korábban a Szovjetunióban élő vezetője szökött Nyugatra, aki személyesen Caridad Mercadertől tudta meg 1941 és 1943 közötti, taskenti tartózkodásuk során, hogy Ramón Mercader végzett Trockijjal (Судоплатов, 1997).

A háború alatt és után

Eitingon 1940 után nem tért vissza Latin-Amerikába. Hazatérése után a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót. Eitingon a háború kitörésekor már a hírszerzés helyettes vezetője volt. Az elkövetkező években egy ideig a külföldi és az ellenség háttérében végrehajtandó diverziós műveletekért volt felelős, így az ő háttérkörébe tartozott az Ukrajna és a Baltikum területén működő, a német csapatokat támogató helyi szervezetek elleni harc, a szovjet partizánalakulatok támogatása és

ellátása a németellenes diverziós cselekmények végrehajtására. Ő irányította a Franz von Papen, ankarai birodalmi német követ (1939–1944) elleni 1942. február 24-én végrehajtott bombamerényletet, amit von Papen szerencsésen túlélte. Von Papen ankarai állomáshelyén igyekezett tető alá hozni egy különbékét a Harmadik Birodalom, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között, hogy Berlin így minden erejét a keleti frontra irányíthassa. A szovjetek ezt kívánták a merénnyel megakadályozni.

Eitingon és Szudoplatov vezetésével fogták el az Abwehr⁷ futárait Moszkvában, majd a tőlük megszerzett rádiókészülékkel és kódokkal kezdték el a megtévesztő rádióadások sugárzását, mintha a német hírszerzés ügynökei dolgoznának a szovjet hárorszámban (Шарапов, 2003).

1946-tól kezdve Eitingon hatáskörébe tartozott a nukleáris technológiáról szóló információk gyűjtése, az ezt megszerző hálózat kiépítése az Egyesült Államok területén. Ő készítette fel William Fishert, akit mély fedéssel telepítettek az óceánon túlra. Fishert később a világ „Ábel ezredesként” ismerte meg (Uo.). Az év végén Eitingon újra Kínába, ezúttal Szecsuanba utazott a Kínai Kommunista Párt biztonsági szerveinek támogatására és csak 1947 elején tért vissza (Uo.). Eitingon és Szudoplatov szervezték meg a Romzsa György, vagyis egyházi nevén Feodor görögkatolikus püspök elleni, 1947. október 31-én, Munkácson végrehajtott, halálos kimenetelű merényletet. Feodor püspök eltávolításával igyekeztek megtörni a görögkatolikusok ellenállását, hogy a bizánci rítusú, vagyis a pravoszláv (ortodox) egyházba olvassák be őket.

1948–1949-től kezdve Eitingon és családja is megérezte a Szovjetunióban kibontakozó politikai antiszemitizmus hatását. Nővérét, Szofiát, a ZIL autógyárat ellátó rendelőintézet főorvosát letartóztatták. Eitnigonra csak 1951 októberében került sor, amikor az úgynevezett „orvosperben” őt is megvádolták, hogy a nővérel összejátszva, más orvosokkal együtt Sztálin és más szovjet pártállami vezetők életére tört. 1953. március 20-ig börtönben volt, ahonnan Sztálin halálát, tehát 1953. március 5-ét követően a Berija által adott széleskörű amnesztia, ami a GULAG-okon fogvatartottakra is kiterjedt, szabadította ki.

Ugyanabban az évben, amikor Nyikita Hruscsov eltávolította a hatalomból Beriját és rövid időn belül ki is végeztette, Eitingont újra, és ezúttal Szudoplatovot is, letartóztatták, mint Berija bizalmi emberét. Eitingont 1957-ig ítélet nélkül tartották fogva, majd tizenkét évi szabadságvesztésre ítélték. Csak 1964. március 20-án helyezték szabadlábra, bár sokan kérelmezték, hogy kiszabadulása és rehabilitálása jóval hamarabb történjék meg. A kérelmezők között volt az 1960-ban kiszabadult Ramón Mercader is. Szabadsága visszanyerése után Eitingon Moszkvában élt, és havi hetven rubel nyugdíjat kapott. Angol, francia, német és spanyol nyelvtudását felhasználva a „Mezsdunarodnaja knyiga” kiadónál fordítóként és szerkesztőként

⁷ Az Abwehr 1920 és 1945 között a III. birodalom Katonai Hírszerző Szolgálatát volt.

dolgozott. 1981. május 3-án halt meg Moszkvában. Rehabilitálására 1992 áprilisában került sor (Шарапов, 2003).

Epilógus

Naum Eitingon élete tragikus, drámai, de nem egyedülálló élettörténet. A tragikum benne az, hogy éppen az a rendszer, amelynek elnyomó gépezetében egyre magasabb pozíciót töltött be, az a rendszer, amelynek embertelen és könyörtelen parancsait nemcsak végrehajtotta, de jelentős részben ő tervezte meg és készítette elő, az a rendszer, amelynek felsőbbrendűségében és igazságosságában milliókkal együtt, a Szovjetunióban és külföldön is, nagyon hosszú ideig vakon hitt, tette őt is tönkre, darálta be, kishíján megfosztva az életétől is. A rendszerspecifikus brutalitás tükröződése egy ember életében nem egyedi eset, hiszen a sztálini önkényuralmi rendszernek számos követője volt és van a mai napig is Oroszországban és külföldön is, vagyis a rendszer a mai napig szedi áldozatait.

Irodalomjegyzék

- Alexander, Robert J. (1999): *The Anarchists in the Spanish Civil War* Volume 2. Janus Publishing Company, London.
- Bolloten, Burnett (1989): *La Guerra Civil Española: revolución y contrarrevolución*. Alianza, Madrid.
- Congreso de los EE.UU., Senado, *Scope of Soviet Activity* pp. 3431-3434 (é.n.): In: Bolloten, Burnett (ed.): *La Guerra Civil Española: revolución y contrarrevolución*. Alianza, Madrid: 267-281.
- Costello, John – Tsarev, Oleg (1993): *Deadly Illusions: The KGB Orlov Dossier* Crown. Publishers Inc., New York.
- Expediente personal de SCHWED (ORLOV) No. 32476. In: Volodarsky, Boris (ed.): *Stalin's Agent: The Life and Death of Alexander Orlov*. Oxford University Press, Oxford: 164.
- Howson, Gerald (1996): Los armamentos: Asuntos ocultos a tratar. In: Preston, Paul (ed.): *La República asediada. Hostilidad internacional y conflictos internos durante la Guerra Civil*. Ediciones Península, Barcelona: 412-415.
- Hugh, Thomas (1976): *Historia de la Guerra Civil Española*. Círculo de Lectores, Barcelona.
- Hugh, Thomas (2001): *The Spanish Civil War*. Modern Library, New York.
- Krivitsky, Walter (1939): *In Stalin's Secret Service*. In: Bolloten, Burnett (ed.): *La Guerra Civil Española: revolución y contrarrevolución*. Alianza, Madrid: 112-113.
- Olaya Morales, Francisco (2004): *El expolio de la República. De Negrín al Partido Socialista, con escala en Moscú: el robo del oro español y los bienes particulares*. Belacqua, Barcelona.
- Rayfield, Donald (2004): *Stalin and his Hangmen: The Tyrant and Those Who Killed for Him*. Random House, New York.
- URL1: *Ha szerda, akkor #oroszemigráció-Szavinkov, az első számú közellenség*, <https://bit.ly/48caz9O>, utolsó hozzáférés: 2023. 03. 12.
- URL2: *Письмо Представителя СССР в Комитете по невмешательству в дела Испании Председателю Комитета Плимуту. Лондон, 23 октября 1936 г. «Известия», 24 октября 1936 г.*, <https://bit.ly/3taOae8>, utolsó hozzáférés: 2023. 03. 15.

- URL3: Spanish Gold in Moscow *Spanish Civil War*, <https://bit.ly/3GArmYg>, utolsó hozzáférés: 2023. 03. 10.
- Viñas, Ángel (1976): *El oro español en la Guerra Civil*. Instituto de Estudios Fiscales, Madrid.
- Viñas, Angel: „Un agente estalinista, cerebro del asesinato de Nin” *El País*, 2007. április 22., <https://bit.ly/48dR5kT>, utolsó hozzáférés: 2023. 03. 17.
- Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет (1919): Постановление об Особых Отделах при Всероссийской Чрезвычайной Комиссии № 58., <https://bit.ly/489C9Vc>, utolsó hozzáférés: 2023. 07. 10.
- Ленин В. И. и ВЧК: Сб. документов (1917—1922 гг.) 2-е изд., доп (1987): Политиздат, Москва. *Приказ №169 о создании Иностранного отдела — ИНО ВЧК при Народном комиссариате внутренних дел РСФСР* ИНО ВЧК при Народном комиссариате внутренних дел РСФСР (1921): *Приказ №169 о создании Иностранного отдела*. <https://bit.ly/47Qu4oA>, utolsó hozzáférés: 2023. 07. 10.
- Судоплатов, Павел Анатольевич (1997): *Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы* М.: ОЛМА-ПРЕСС, Москва.
- Шарапов, Эдуард Прокофьевич (2003): *Наум Эйтингон — карающий меч Сталина* СПб.: Нева, Ленинград.

NAUM EITINGON AND THE ACTIVITY OF THE SOVIET SECRET SERVICES IN SPAIN AND MEXICO IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract

Naum Eitingon's life and career give an excellent example of the practical implementation of the export of the revolution, an essential postulate of the Bolsheviks' revolutionary theory. In order to achieve the universal victory of the Communist revolution the Soviet government supported movements abroad having the same views and also planned and implemented covert operations in many countries. One of the scenes of these operations was Spain during the Civil War. Eitingon and other Soviet operatives played an active role in stealing and transferring the golden reserve of the Spanish Central Bank to the Soviet Union. Another theater of operation of the Soviet secret services and personally Eitingon's became Mexico, where Leon Trotsky found asylum after he had been expelled from Moscow. Eitingon was a key protagonist in preparing and carrying out the assassination of Stalin's most feared opponent. The aim of the present study is to introduce this person into the Hungarian Hispanist and Latinamericanist historiography where he has been barely noticed up to the current days.

Keywords: General Eitingon, Export of the revolution, OGPU, Spanish golden reserve, Trotsky